

”Udi predickebrødris huuss”

Aspekter af tiggerordenernes samfundsrolle i middelalderens Danmark

Af Morten Larsen

Fra skriftlige kilder er der kendskab til, at verdsligheden gjorde brug af tiggerordenernes klosterbygninger til eksterne begivenheder af varierende karakter. I den forbindelse rejser en række problemstillinger sig vedrørende klosteranlæggenes fysiske struktur og organisation, der derfor skal tage højde for både gejstlige og verdslige aktiviteter på klostergrunden. I artiklen fremlægges nogle overordnede betragtninger over problemstillingerne og de derved forbundne perspektiver i et forsømt forskningsfelt præget af både historie og arkæologi.

Da tiggerordenerne opstod i 1200-tallets første halvdel, markerede det et brud med det traditionelle klostervæsen. Modsat de gamle etablerede herreklostre slog konventerne sig ned primært i byerne, og ordenernes fokus og formål var i højere grad rettet mod mennesket og dets frelse end mod en afsondret og asketisk tilbedelse af Gud. Denne nye spiritualitet spredtes hurtigt fra de sydeuropæiske kernelande, og på ganske få år var tiggerordenernes klostre til stede i flere europæiske byer.¹

Franciskanerordenen blev endeligt stadfæstet af paven i 1223, og det første konvent i Danmark blev stiftet i 1232; dominikanerne blev endeligt stadfæstet 1216, og allerede i 1222 kom det første konvent her til landet. Kort tid efter stiftelsen blev store klosteranlæg planlagt, påbegyndt og udbygget i takt med den indkommende strøm af almisser og gaver, og i dansk og europæisk middelalder var tiggerordenerne en væsentlig brik i bybilledet.²

1. J. B. Freed: *The Friars and the German Society in the thirteenth century*, Cambridge 1977, s. 21-26; G. Binding & M. Untermann: *Kleine Kunstgeschichte der mittelalterlichen Ordensbaukunst in Deutschland*, Darmstadt 1985, s. 329; W. Schenkluhn: *Architektur der Bettelorden*, Darmstadt 2000, s. 9; J. N. Rasmussen: *Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter*, Kevelaer 2002, s. 41-42.
2. V. Lorenzen: *De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie*, København 1914, s. 3-4; V. Lorenzen: *De danske Dominikanerklostres Bygningshistorie*, København 1920, s. 3-4; Schenkluhn (op.cit.) s. 21-22; J. Röhrkasten: ”Secular uses of the mendicant priories of medieval London”, *The use and abuse of sacred places in late medieval towns* (red. P. Trio & M. de Smet), Leuven 2006, s. 135-151.

Indledning

Som alle øvrige klosterordener har tiggerordenerne nydt en del yndest fra samfundets højere lag, hvilket allerede kommer til udtryk i forbindelse klostrenes oprettelse; grevinde Inger af Regenstein er således kendt som stifter af minimum fire sjællandske franciskanerklostre i 1200-tallets midte.³ Flere tiggerordenskirker har også udgjort det sidste hvilested for kirkens adelige velgørere – franciskanerklostret i Odense blev endda det sidste hvilested for kong Hans, hvormed Roskilde Domkirke og faderens pompøse gravkapel indviet til Hellig Tre Konger blev forbigået.⁴

Men middelalderens tiggerordener henvendte sig ikke kun til samfundets elite – de havde også fokus rettet mod de bredere lag i befolkningen og spillede en meget central rolle for menneskets religiøsitet i høj- og senmiddelalder. De udgjorde et kirkeligt organ, hvis prædiken og mission indadtil i befolkningen bidrog til at støtte og udvikle den etablerede kristendom.⁵ Dette nære forhold til den verdslige verden gjorde også, at flere klostre lagde rum til begivenheder, der ikke nødvendigvis havde noget med klosterlivet at gøre. Fra udlandet kendes eksempler på, at klosterbygningerne har været brugt ved alt fra kejservalg til byrådsmøder.⁶

At klosteranlæggene lagde rum til forskellige verdslige begivenheder, er derfor ikke et ukendt fænomen, men spørgsmålet, om hvordan konventerne strukturerede klostergrunden og fandt rum til disse eksterne formål, er ofte overset i dansk klosterforskning. Hvordan udmøntede denne eksterne anvendelse sig i praksis, og er det noget, som vi i dag kan udlede på baggrund af skriftlige og arkæologiske kilder?

Karakteren af den eksterne anvendelse – de skriftlige kilder

Det skriftlige kildemateriale fra Danmarks middelalder er ganske rigtigt, og materialet omhandlende klostrenes eksterne funktioner er også ganske omfattende. I det følgende skal præsenteres en række kilder i udvalg.

I senmiddelalderen ses flere gange, at kongens retterting har været afholdt i tiggerordenernes klostre, og tilsyneladende har enkelte klostre

3. H. N. Garner: *Atlas over danske klostre*, København 1968, s. 109-110, 113, 116.

4. *Danmarks Kirker. Odense Amt*, København 2001, s. 1771.

5. A. Härdelin: "Världsflykt och mission. Om munkar, kaniker och predikarbröder i medeltidens kyrka", *Tanke och tro. Aspekter på medeltidens tankevärld och fromhetsliv* (red. O. Ferm & G. Tegnér), Stockholm 1987, s. 47-65.

6. Schenkluhn 2000, s. 15-21; Röhrkasten 2006, s. 135.

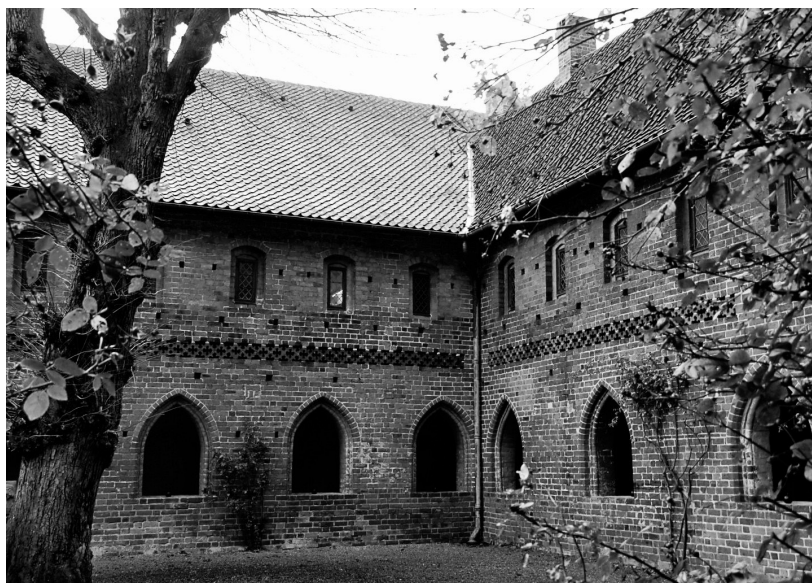

Fig. 1. Parti af den velbevarede klostergård og korsgang fra dominikanerklostret i Ribe. Den store mængde begravelser, der ofte findes i klostergårdene, er typisk blevet tolket som udefrakommende, der har købt sig til et gravsted i klostret. Foto: ML

været at foretrække.⁷ Således holdt kong Christoffer af Bayern retterting i 1443 i Ribes franciskanerkloster. Kong Christian I holdt retterting i Københavns franciskanerkloster i 1475 og i Odense dominikanerkloster året efter, og hans efterfølger, sønnen kong Hans, holdt retterting i Odense dominikanerkloster i 1495, 1504 og 1508. I et brev fra 1504 fremgår det endda, at kong Hans havde "sin Raadstue udi Sortebrødre Kloster i Odense".⁸ Det kongelige retterting var i grundstammen den højeste verdslige juridiske instans, hvor den kongelige magt blev udøvet, og som konsekvens af middelalderens rejsekongedømme var rettertinget sjældent stedfast.⁹

Af og til har det været alvorlige konflikter, der har fundet en løsning i tiggerordenernes klostre. I et dokument af 1. juli 1325¹⁰ forliges en række danske stormænd med den nordtyske by Kampen efter et mand-

7. *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Medievis* (=Rep.) 2. rk. nr. 3603, 3939, 8010b, 10181, 11057; J. Kinch: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse* bd. 1, Ribe 1869, fotografisk optryk Århus 1985, s. 319.

8. Rep. 2. rk. nr. 10262.

9. *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, København 1956-1978, opslag: Rettarting.

10. *Diplomatarium Danicum* (=DiplDan) 2. rk., bd. 9 nr. 200.

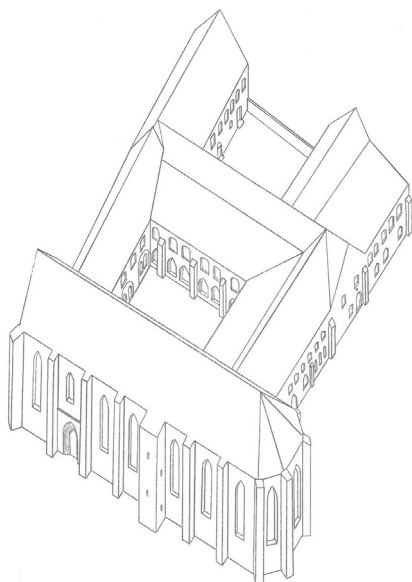

Fig. 2. Aksonometrisk rekonstruktion af franciskanerklostret i Slesvig, som det kan have taget sig ud på Reformationstiden set fra sydøst. Klosterkirken blev revet ned i nyere tid, men kendes arkæologisk; de øvrige klosterbygninger står endnu om end i ombygget stand. Den oprindelige indgang for udefrakommende har været gennem kirkens syddør eller gennem en dør i vestfløjens sydlige ende – denne dør har ledt ind til en større sal, der har stået i direkte forbindelse med den sydlige klostergård. Hvorvidt afgrænsningen af den nordre klostergård har været så markant som det viste, er usikkert. De ældste klosterbygninger indgår i tværfløjens østlige del. Tegning: ML

drab på danskernes frænde Eskil Skaane. Som mæglere og forhandlere i striden er rådmændene i Wismar nævnt. Forliget er underskrevet ”i Wismar hos Dominikanerne”, hvilket afspejler, at man har ønsket at forliges på neutral grund. Fra England kendes et eksempel på, at storpolitiske forhandlinger angående hansestædernes privilegier i de engelske byer har fundet sted ”for kongens råd hos dominikanerne”, og også Erik af Pommern forhandlede i 1432 med hansestæderne i refektoriet i Horsens franciskanerkloster.¹¹ I hvor høj grad de enkelte konventers beboere har været konkret involveret i de forskellige forhandlinger er uvist, og varierer givetvis også afhængig af involverede parter og forhandlingens karakter. I de skotske dominikanerkonventer er der meget, der tyder på, at munkene forholdt sig passivt til politiske forhandlinger og blot lagde rum til møderne, hvorimod tiggerordenerne i det Tyske Kejserrige i højere grad har taget aktiv del i de ofte kaotiske politiske forhold.¹² Fra de danske konventer er der også kendskab til indblanding i tidens turbulente politiske stridigheder – sammen med Århusbispen Tyge tog dominikanerne i Århus under 1200-tallets kirkekamp kongens parti. Upåvirket af den medfølgende bandlysning afholdt klostret dog

11. DiplDan 4. rk., bd. 1 nr. 555; *Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ* 2. rk. 1. bd. nr. 4973.

12. Freed 1977 s. 135-138; J. Foggie: *Renaissance religion in urban Scotland. The Dominican Order, 1450-1560*, Leiden 2003, s. 84.

provincialkapitel for alle de nordiske dominikanere i 1272.¹³ I modsætning hertil blev ærkebiskop Jacob Erlandsen i 1274 begravet i franciskanerklosterkirken i Lund – hvor højalteret endda var indviet af den førnævnte Århusbisp.¹⁴

Ikke alle verdslige handlinger involverede konger og storpolitik. Simple tvister mellem lavadel og borgerstand har også fundet vej til tiggerordenerne. Således blev et forlig angående arvespørgsmål mellem tre parter indgået i franciskanerklostret i Horsens 1458.¹⁵ Kong Hans befalede ligeledes på et retterting i Svendborg i 1496, at de stridende parter i et arvespørgsmål skulle ”møde i Odenße Suortebrrøderkloster anden Michels Dag næstkommende” for at få en ende på striden.¹⁶

Fra udlandet kendes der eksempler på, at byernes lokale lav eller gilder har holdt møder i klostrene. Der er kendskab til, at metalarbejdergildet i Edinburgh talrige gange afholdt møder i byens dominikanerkloster.¹⁷ I Danmark er der ikke direkte belæg for, at gilde- og lavsvæsenet har draget nytte af klosterbygningerne til ikke-kirkelige formål, men i flere tilfælde har de oprettet altre i klosterkirkerne, som det kendes fra bl.a. franciskanerklosterkirken i Odense, hvor byens skomagerlav muligvis havde et alter. Fra skriftlige kilder vides det også, at flere gilder havde en begravelsesordning med tiggermunkene og eventuelt også en aftale om messelæsning for gildets afdøde.¹⁸

Også andre, mere muntre, begivenheder har fundet sted i tiggernes klostre. I 1504 lod degnen Niels Lange sin broders bryllup holde i franciskanerklostret i Ribe under overværelse af både konge og adel.¹⁹ Det skal understreges, at dette eksempel er ganske unikt i forhold til det danske kildemateriale, og det skal ikke tages til indtægt for, at bryllupper var en almindeligt forekommende begivenhed i danske tiggerordensklostre. I det nævnte tilfælde er der da også tale om personer af betydelig social status, og et bryllup i en størrelsesorden der givetvis har fordret en del plads. Eksemplet viser dog, at den verdslige anvendelse af klosterkomplekset omfattede andet og mere end politisk diplomati og juridisk debat.

13. *Danmarks Kirker, Århus Amt*, København 1976, s. 1004.

14. P. Carelli: ”Gråbrödernas klosterkyrka i Lund – en arkeologisk byggnadshistorik”, *Ale. Historisk Tidskrift för Skåneland* 1993:3, Lund 1993, s. 11-22.

15. Rep. 2. rk. nr. 830.

16. Rep. 2. rk. nr. 8211.

17. Foggie 2003 s. 84.

18. *Danmarks Kirker, Odense Amt*, 2001 s. 1778; L. Bisgaard: *De glemte altre. Gildernes religiøse rolle i senmiddelalderens Danmark*, Odense 2001, s. 65-69.

19. O. Nielsen: ”Familieoptegnelser af Iver Juel til Stubbergaard og hans Søn Kjeld Juel”, *Danske Samlinger* 1. rk. 1. bd., København 1865-66, s. 47-59.

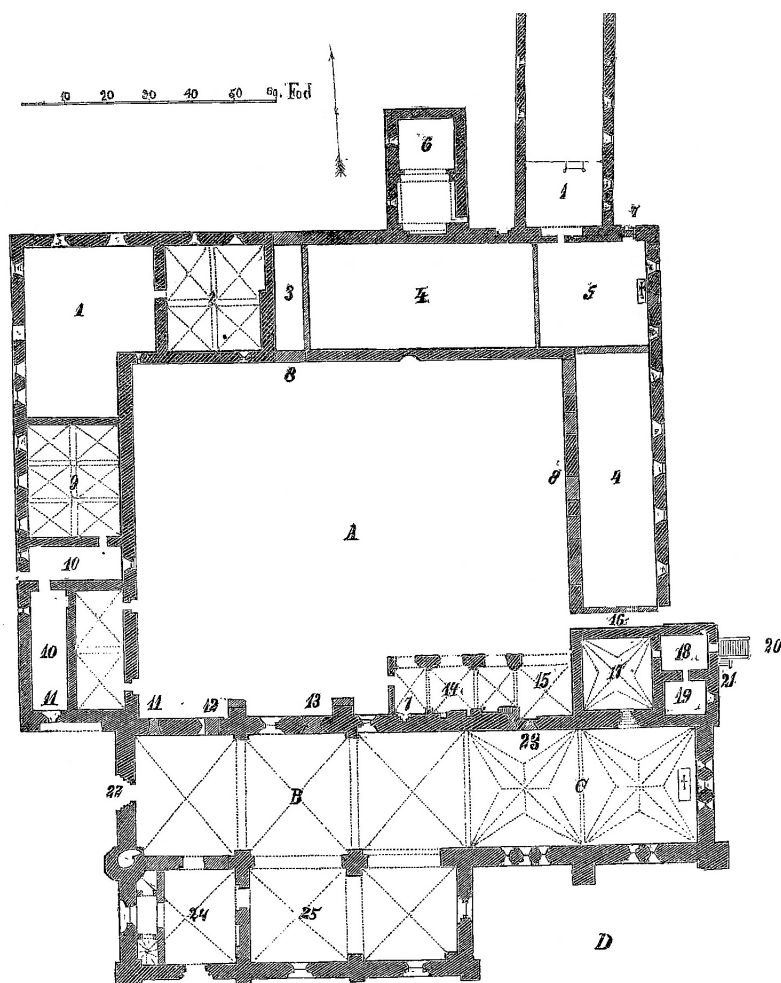

Fig. 3. Grundplan af dominikanerklostret i Århus. I de ældste udgaver af Traps Danmarksbeskrivelse blev en plantegning af klosteranlægget bragt – til alt held før 1800- og 1900-tallets omfattende restaureringer. I vestfløjen kan iagttages en del af den middelalderlige indretning, hvor det vinklede indgangsparti (nr. 10) har ledt fra den lille plads foran kirkens vestgavl og ind til klostergården (A). Lige før udgangen til klostergården har den besøgende mod syd mødt en mulig portnercelle og mod nord den hvælvede sal (nr. 9). Efter: J. P. Trap: *Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark* VI, 2. udg. København 1879, s. 6.

Hvor? Tiggerklostrenes arkæologi

Alle de ovenfor skitserede begivenheder har ikke nogen umiddelbar sammenhæng med munkenes daglige religiøse forpligtelser. En forud-

sætning for at kunne lægge rum til disse begivenheder, må da søges i klosteranlæggenes strukturering og planløsning, der må have taget højde for, at de forskellige funktioner ikke har været i vejen for hinanden. Man kunne derfor forestille sig, at klostergrunden og de tilhørende bygninger har været opdelt i zoner af henholdsvis offentlig og mere lukket karakter. Det arkæologiske materiale, der er udgangspunktet for vores forståelse af tiggerordenernes bygninger og kultur, giver et forskelligartet og på samme tid meget ens billede af tiggernes klostre, som vil blive uddybet i det følgende.

Den dobbelte klostergård som ledetråd

Et interessant aspekt vedrørende tiggerordenernes klausurbegreb er blevet fremlagt af den tyske forsker Matthias Untermann. Med udgangspunkt i sachsiske franciskanerklostre med to klostergårde har han fremsat en hypotese om, at den ene klostergård har været halvoftentlig, mens den anden har været omfattet af klausuren.²⁰ Denne betragtning er ganske interessant, da tiggerordenerne dybest set ikke – som herreklostrene – er afhængige af store bygningskomplekser til varetagelse af økonomiske og forvaltningsmæssige funktioner. Tiggerordenernes økonomi skulle primært baseres på almisser, og derfor må den ekstra klostergård med tilhørende bygninger netop vidne om andre formål. Denne planløsning antages derfor at afspejle ordenernes åbne klausurbegreb.

I Danmark er det blevet klart, at flere af tiggerordenernes klostre har haft en ekstra klostergård eller i hvert fald et system af udløberfløje.²¹ Skønt der endnu står flere klosterbygninger bevaret i Danmark, er det ikke alle, som vi har kendskab til, og klostrenes udseende og planløsning fremgår sjældent af de skriftlige kilder. Flere arkæologiske undersøgelser vil derfor kunne belyse denne problematik yderligere – det er da også ved arkæologiens vej, at den dobbelte klostergård i Ribe er blevet påvist.²²

Hvilken klostergård har da været offentlig? Dette spørgsmål kan endnu ikke besvares med sikkerhed, da der er indicier, der peger i hver sin retning. Der er argumenteret for, at det er den fjerneste klostergård,

20. M. Untermann: "Öffentlichkeit und Klausur. Beobachtungen zur franziskanischen Klosterbaukunst in der Provinz Saxonien", *Glaube, Macht und Pracht. Geistliche Gemeinschaften des Ostseeraums in Zeitalter der Backsteingotik* (red. O. Auge m.fl.), Rahden 2009, s. 199-208.

21. Franciskanerkonventerne i Odense, Ribe og Viborg har med sikkerhed ved Reformationen stået med to klostergårde, og ved de fleste tiggerordensklostre er der påvist en eller flere udløberfløje.

22. J. Kieffer-Olsen: "Ribe Gråbrødrekloster", *hikuin* 23, Højbjerg 1996, s. 107-116; L. Andersen: "Ribe Gråbrødrekloster – det sidste kapitel", *Mark og Monte* 2003, Ribe 2003, s. 23-40.

der har haft offentlig karakter – bygningerne tilhørende Ribe franciskanerklosters anden klostergård er blevet tolket som resterne af klostrets herberg, hospital og tilknyttede økonomibygninger.²³ Tolkningen af herbergsbygningen hviler dog på et spinkelt grundlag, og den mulige hospitalsfunktion, som også tillægges bygningerne i den anden klostergård, kan velsagens være henvendt klostrets beboere.

Med udgangspunkt i bl.a. franciskanerklostrene i Torun (Polen) og Wismar (Tyskland) argumenterer Untermann imidlertid for, at det er klostergården nærmest kirken, der har været af offentlig karakter, når bortses fra østfløjens overetage. Argumentet for dette ligger i klostrenes planløsning sammenholdt med udgravningsmateriale og skriftlige og billedlige kilder. Klostergården nærmest kirken er tilgængelig udefra, og i Torun er klosterkirkens sideskib og korsgangen sammenfaldende. Derimod er den anden klostergård mere utilgængelig for folk udefra, da adgangsvejen skal søges gennem den første klostergård.²⁴ Ligeledes vil det være hensigtsmæssigt, at den lukkede klostergård var den fjerneste, hvis lægmand skulle fra kirken og direkte over i de offentlige zoner af klostret. I det tyske materiale er der ligeledes kendskab til, at klostergårdene har ligget parallelt med kirken, som det ses i dominikanerklostret i Stralsund og hos franciskanerne i Angermünde. Her er det sandsynligvis den østlige klostergård, der har været omfattet af klausuren.²⁵

I den første klostergård findes ofte store mængder af begravelser. I Ribes franciskanerkloster er der i korsgangen fundet flere begravelser. Denne tendens er dog ikke forbeholdt klostre med dobbelte klostergårde. Ved en mindre udgravning i 1983 af dele af klostergården tilhørende Ribes dominikanerkloster (fig. 1) blev mindst 83 individer undersøgt. Ikke alle kunne kønsbestemmes, men 28 individer var formentligt mænd, 35 formentligt kvinder; disse er blevet tolket som udefrakommende, der har betalt sig til en gravplads i klostret.²⁶

De danske klostres strukturering

Det skal erindres, at langt fra alle danske konventer havde mulighed for at opføre to klostergårde, hvorfor adskillelsen mellem klostrenes offentlige og lukkede zoner nok har varieret fra anlæg til anlæg. Klostrene blev typisk anlagt i byerne, hvor pladsen var trang, hvilket også karakteriserer det meget heterogene billede, som arkæologien giver af

23. Andersen 2003 s. 38.

24. Untermann 2009 s. 199-201.

25. Binding & Untermann 1985 s. 352; Untermann 2009 s. 202.

26. P. K. Madsen m.fl.: "Udgravninger på Sct. Catharinæ kloster i Ribe", *Mark og Montre* 1984, Ribe 1984, s. 59-69; Andersen 2003, s. 32.

klostrenes udbygningsforløb. I de enkelte klostres stiftelsesfase lader det til, at klostrene typisk placeres i middelalderbyernes udkant, men med tiden har byernes voksen resulteret i, at klostrene kom til at ligge midt i bebygget område.

I Viborg blev franciskanerklostret sandsynligvis anlagt i det, der i midten af 1200-tallet endnu var bebyggelsens udkantsområde, men i middelalderens slutning har klostret ligget centralt i byen. Imidlertid har klostergrunden fra start af været af en størrelse som passede for to klostergårde, eller også har større donationer kort efter stiftelsen i 1235 godtgjort et opkøb af hele det store klosterområde, for det tidligste byggeri tyder på, at man forsøgte at skabe forbindelse mellem kirken og østfløjen i syd, og et ældre stenhus i nord. Ved senmiddelalderens tilbygninger i 1400- og 1500-tallet blev to klostergårde realiseret til- ligemed en udløberfløj.²⁷ Imidlertid blev det færdige kompleks ikke realiseret før kort inden Reformationen. Hvis det da var færdigt.

I Randers forblev franciskanerklostret derimod et firfløjet kompleks. Klostret, der blev anlagt i 1236, lå lige inden for byvolden med denne som østlig grænse. Mod nord parallelt med klosterkirken var grunden afgrænset af byens østlige indfaldsvej, mod vest lå bebygget område, og i syd fandtes et sumpet område, som har krævet omfattende jordarbejder for at kunne bebygges.²⁸ I høj grad forhindrede bebyggelsestopografien en udvidelse af klostergrunden.

I Svendborg blev franciskanerklostret anlagt på et lille grundstykke ned mod havet, hvor det sumpede og stærkt skrånende terræn har været en udfordring for brødrene. Klostrets meget komplekse udbygningsforløb, der endnu (på trods af flere udgravningskampagner) i høj grad er usikkert, kunne tyde på, at brødrenes grund langsomt er blevet udbygget, opkøbt og bebygget. Problemet med den sumpede undergrund og det skrånende terræn har tilmed resulteret i flere særprægede byggetekniske løsninger, bl.a. en korsgang opført på underjordiske piller og bueslag samt et understokværk til kirkens kor.²⁹ Klostrets meget kaotiske udbygningsforløb (og til dels kaotiske undersøgelseshistorie) har vanskeliggjort en egentlig forståelse af komplekset, og i dag er det svært at udtale sig konkret om senmiddelalderens udbygninger³⁰ – og

27. H. Krongaard Kristensen: *Middelalderbyen Viborg*, Århus 1987, s. 58-61, 64.

28. I. M. Hyldgård: "De arkæologiske spor efter Gråbrødre Kloster i Randers", *hikuin* 23, Højbjerg 1996, s. 95-106.

29. H. Krongaard Kristensen: *The Franciscan Friary of Svendborg*, Svendborg 1994.

30. P. O. Thomsen & L. S. Sørensen: "Udgravninger ved banegården i Svendborg 2007 – Franciskanerklostret", *Årbog for Svendborg Museum* 2007, Svendborg 2008, s. 20-34.

det er ikke til at vide, hvorvidt den dobbelte klostergård er repræsenteret her eller ej.

Som nævnt er der i mange tilfælde kun påvist et system af udløberfløje i tilknytning til en enkelt klostergård. I Slesvig står en stor del af franciskanerklostret endnu med netop det planskema, idet øst- og vestfløjen fortsættes nordpå forbi den eksisterende nordfløj.³¹ Selvom disse udløberfløje ikke umiddelbart udgør en decideret klostergård, er det muligt at området oprindeligt har været afgrænset af en spærremur mod nord (fig. 2). Det samme mønster genses ved dominikanerklostret i Viborg, men det arkæologiske materiale er endnu for spinkelt til at drage en sikker konklusion.³² Imidlertid er det vigtigt at bemærke, at Reformationen satte en brat stopper for klostrenes udbygning, og at de bygningsrester vi har kendskab til gennem arkæologien, ikke nødvendigvis er udtryk for det færdige produkt.

En fællesnævner for de fleste af tiggerordenernes klostre er udbygningstakten. I 1200-tallets stiftelser er der sjældent påvist større bygningskomplekser. Her består klostrene typisk kun af det mest nødvendige – oftest kirke og østfløj – som det kendes fra flere eksempler, bl.a. dominikanerklostrene i Ribe og Viborg og franciskanerklostret i Ystad. Efter etableringen sker der ikke større byggeforetagender på klostrene i en periode, men i tiden efter 1400 øges klostrenes udbygningstakt markant.³³ Hvad denne eksplosion i byggeriet er forårsaget af, er uvist, men klostrenes økonomi må være blevet væsentligt forbedret. Ligeledes må byggeriet nok ansues, som noget man har fundet nødvendigt – eventuelt som følge af flere pladskrævende aktiviteter på klostergrunden.

De ovenstående eksempler viser, at klostrenes udseende og rumlige struktur kan være meget forskellig især i stiftelsesfasen. Imidlertid forekommer det almindeligt, at langt de fleste tiggerordensklostre blot stod med én klostergård (eventuelt suppleret med enkelte udløberfløje) i senmiddelalderen. Stadig må man dog forestille sig klostrene opdelt i offentlige og lukkede zoner. Spørgsmålet er da, hvor grænsen mellem disse zoner har gået.

31. D. Lafrenz: *Die Kunstdenkmäler der Stadt Schleswig III. Kirchen, Klöster und Hospitäler*, Berlin 1985, s. 137.

32. E. Levin Nielsen: "Viborg Sortebrødrekloster. Antikvariske iagttagelser siden 1847", *MIV* 4, Viborg 1974, s. 44-55.

33. H. Græbe: *Ribe Skt. Katharinæ Kloster*, Ribe 1978, s. 69; E. Gustafsson: "Gråbrødraklostret i Ystad. En byggnadshistorisk översikt", *Skånes Hembygdsförbund Årsbok* 1987-88, Lund 1988, s. 123-136; H. Krongaard Kristensen: "Korsgangsmotivet ved danske klostre", *Aspekter af dansk klostervæsen i middelalderen* (red. I.-L. Kolstrup), Århus 2000, s. 47-76.

Fig. 4. Den bevarede middelalderlige sal i vestfløjen af dominikanerklostret i Århus. Med sin velvalgte placering i umiddelbar nærhed af det middelalderlige indgangsparti samt ekstravagante udsmykning med seks krydshvælv hvilende på to midtersøjler er det blevet anset for et velegnet rum til afholdelse af verdslige arrangementer og møder. I dag anvendes salen som kirke. Foto: ML

I det skriftlige kildemateriale findes sjældent præcise angivelser af, hvor begivenhederne fandt sted. Typisk ved vi blot, at det var ”i Sortebrødrekloster”, ”i Graabrødrekloster i den lille Stue” eller ”hos Dominikanerne”. Enkelte gange findes relativt eksakte angivelser, som det tidligere nævnte eksempel fra franciskanerklostret i Horsens, hvor refektoriet nævnes. Lidt overraskende er det også, at kong Erik af Pommern afholdt retterting ”i Otthensze i Sakristiet i Sortebrødrekloster” i 1426.³⁴ Dominikanerne må her have haft et anseligt sakristi.

Til trods for de vage angivelser er begrebet ”stue”, der undertiden forekommer i de skriftlige kilder, ofte blevet tolket som klostrets kapitelsal, der i forvejen dannede rammen om konventets interne møder.³⁵ Begrebet ”stue” må imidlertid ikke afvises at kunne omfatte andre rum, og kapitelsalen forekommer ikke altid at være egnet til verdslige sammenkomster. Kapitelsalen er klostrets vigtigste rum, da den (sammen med kirken) danner rammen om de vigtigste aspekter af klosterlivet. Umiddelbart vil det forekomme mere logisk at finde andre rum til varretagelse af verdslige begivenheder – hvis klostret da har rådet over andre egnede lokaler.

34. Rep. 1. rk. nr. 6242.

35. *Danmarks Kirker, Odense Amt*, 2001, s. 1756.

Der er typisk andre mulige rum. Refektoriet, som skal være stort nok til at danne rammen om klostrets måltider, må anses for sandsynligt. Foruden at være et af de største rum i klostret, vil brugen af det ikke i særlig grad virke forstyrrende på munkenes religiøse forpligtelser. Ligeledes skal det erindres, at tiggerordenernes kirker typisk er meget rummelige, netop opført med det formål at skulle rumme en menighed, men hvorvidt de har været egnede til retterting og diplomatiske forhandlinger må betvivles.

Klostrenes vestfløje kan derimod med fordel have rummet de udadvendte funktioner, da denne fløj som sådan ikke er nødvendig for munkenes religiøse forpligtelser. I den forbindelse er det også værd at bemærke, at enkelte klostre aldrig har haft en decideret vestfløj – såsom Ribe dominikanerkloster, hvor ”vestfløjen” udgøres af den brede korsgang og dennes overstokværk. Sandsynligvis har der i vestfløjens nordlige gavl været en indgang til klosterkomplekset, men murværket er i dag alt for restaureret til at drage en sikker bygningsarkæologisk slutning.³⁶

Skønt vestfløjen i Svendborgs franciskanerkloster ikke er bevaret, kendes dele af den fra en tegning fra 1828. I sammenstødet mellem fløjen og kirken er der etableret en lille plads, hvilket er et almindeligt træk for flere tiggerordensklostre. I vestfløjens gavl har der været to portaler i to tydeligt adskilte bygningsafsnit, hvor den ene siden blev tilmuret – sikkert som følge af byggeriet af selve vestfløjen, der er dateret til tiden omkring 1500. Selvom fløjens planløsning er ukendt, er disse portaler tolket som de primære adgangsveje til klosteranlægget for udefrakommende.³⁷

I det bevarede dominikanerkloster i Århus er det stadig på trods af gentagne ombygninger i middelalderens løb samt hårdhændede restaureringer i nyere tid muligt at iagttage dele af vestfløjens oprindelige planskema (fig. 3). I fløjens anden store byggefase blev der i forbindelse med indgangspartiet i vestfløjen (der består af en vinklet gang samt en mulig portnercelle) etableret en hvælvet sal, der i dag går under betegnelsen Klosterkirken. Placeringen af denne sal, dens adgangsforhold og den ekstravagante udsmykning med genanvendte granitsøjler antyder, at rummet har været anvendt til vigtige eller prestigøse formål (fig. 4).³⁸

På samme måde bærer den bevarede vestfløj fra dominikanerklostret i Holbæk præg af både at rumme en indgang til klosterkomplekset

36. Græbe 1978 s. 61.

37. Krongaard Kristensen 1994 s. 48-49.

38. *Danmarks Kirker, Århus Amt*, 1976, s. 1291-1294.

samt flere mindre, hvælvede rum, hvis funktion umiddelbart er usikker – foruden at disse sale kan have været brugt som skrivestuer, priorens kammer etc., kan de have været henvendt andre og verdslige formål.³⁹

Årsagerne til den eksterne anvendelse

En praktisk årsag til udefrakommendes anvendelse af klosterbygningerne kan skyldes noget så simpelt som pladsmangel og tilgængelighed. Midtaldernes rejsekongedømme har fordret muligheden for at afholde ting og kongelige møder på forskellige steder til forskellig tid, og umiddelbart har det ikke været sikkert, hvorvidt den kongelige bolig i det relevante område har været anvendelig til dette formål. Derimod har tiggerordenne været til stede i mange af de større danske købstæder, de har (i hvert fald i senmiddelalderen) rådet over store bygningskomplekser, og har været tilgængelige i kraft af deres centrale placering.

En anden mulig årsag gives af klostergrundens religiøse betydning. Ved at underskrive kontrakter, aftaler og erklæringer i klosterbygningerne, må disse være sanktioneret eller helliget af klosterfreden. Dette religiøse aspekt har givetvis været eftertragtet, som en art sikkerhed for at aftalen blev overholdt. Ligeledes må klostret med den herskende klosterfred betragtes som et juridisk ingenmandsland, hvilket givetvis også er grunden til, at fredsforhandlinger er blevet afholdt her som set i eksemplet med striden mellem Knud Porse og den hollandske by Kampen.⁴⁰

Set fra tiggerbrødrenes side har det næppe heller været en dårlig reklame for de enkelte konventer som for ordenerne som helhed, der hermed markerede deres centrale plads i middelalderens politiske liv. Og da ordenerne har skullet leve primært af almisser, har et godt forhold til de store jordejende adelige næppe været dårligt – når blot åbenheden ikke resulterede i voldgæsteri.

Sammenfatning

At tiggerordenernes kirker og klostre især i senmiddelalderen lagde rum til forskellige verdslige begivenheder er et kendt fænomen i Danmark og det øvrige Europa. Det skriftlige kildemateriale fra dansk middelalder giver glimtvis indblik i karakteren af denne verdslige anvendelse, men på spørgsmålet om hvor begivenhederne fandt sted, og hvordan de enkelte konventer strukturerede klostergrunden, er det

39. H. Græbe: "Holbæk Kloster. Sortebrødrenes hus indviet til S. Lucius", *hikuin* 20, Højbjerg 1993, s. 33-52.

40. Foggie 2003 s. 84.

nødvendigt at se de skriftlige kilder i kontekst med de arkæologiske. En sådan undersøgelse har været forsømt i den hidtidige danske klosterforskning.

Karakteren af den eksterne brug af de danske klosteranlæg varierer lige fra afholdelse af kongelige retterting og politiske forhandlinger til simple arvestridigheder og bryllupper. At klostrene har lagt rum til disse meget forskellige arrangementer antyder en betragtelig åbenhed på visse punkter mellem gejstlig og læg.

Spørgsmålet om hvordan klostergrunden har været struktureret, og hvor disse begivenheder har fundet sted, er forsøgt belyst ud fra en række konkrete eksempler, samt nogle generelle træk som er blevet påvist gennem arkæologien. Fra udlandet kendes eksempler på, at tiggerklostrenes anlæg har været organiseret omkring to klostergårde af henholdsvis offentlig og lukket karakter – denne tolkning kan forsøgsvis overføres til dansk materiale. Imidlertid er det danske materiale til tider meget heterogent, hvorfor en så forsimplet tolkning ikke kan udledes. De danske klostres udseende har været dikteret af dels den eksisterende bebyggelsestopografi i middelalderbyerne kombineret med udbyggelsestakten og økonomien. Selvom flere danske klostre har stået med to klostergårde ved Reformationen, har det mest almindelige tilsyneladende været én lukket klostergård med et varierende antal udløberfløje. En pudsig tendens er den store byggeaktivitet, som karakteriserer klostrene i tiden efter 1400 – dette byggeri må afspejle en forbedret økonomi og en række rumslige behov. Hvorvidt disse behov kan kombineres med de eksterne verdslige aktiviteter i klosterområdet er dog usikkert.

Uanset klostergrundens størrelse må området have været opdelt i zoner af offentlig og lukket karakter. Det foreslås, at især klostrenes vestfløje, der ofte er dateret sent i klostrenes bygningshistorie og i mange tilfælde rummer den primære adgangsvej til klosterkomplekset, kan have dannet rammen om verdslige eksterne begivenheder. Det bør dog bemærkes, at øvrige rum i klostret kan have fundet anvendelse – fra skriftlige kilder er der kendskab til brugen af eksempelvis refektorium og sakristi.

Summary

During the 13th century the mendicant orders established friaries in Denmark and for nearly 300 years they played an important part in the Danish community. Despite the fact that the primary subsistence of the friars was derived from alms, large and extravagant friaries rose in many medieval towns. We know a lot concerning the role of the men-

dicant orders in the religious life, but the friaries housed other events that were not quite as religious orientated.

Written sources give good insights into the character of the relation between the mendicant orders and the secular world. An event that (especially in the late Middle Ages) often took place within the friary precinct was the royal juridical court, and king Hans is known to have had a dedicated courtroom in the Dominican friary of Odense. It seems normal that diplomatic negotiations have taken place within the friaries – a trade dispute between the Hansa and the English king were settled in an English Dominican friary but also a simple question of inheritance between citizens and low-ranking nobles has been resolved in the Franciscan friary of Horsens in 1432. Also, it is known that the Franciscan friary of Ribe was the scene of a wedding feast in 1504.

Despite the fact that the mendicant orders were focused on the secular world, their daily work and worship should not be interfered with. However, where within the friary precinct did the secular events then take place? Some friaries are characterized by having two cloister walks (e.g. the Franciscans in Ribe, Odense and Viborg), despite the fact that the mendicant orders possibly did not need all these buildings. This plan arrangement suggests that one cloister was public while the other belonged to the claustral section.

Not all friaries had dual-cloisters erected but consisted merely of a single cloister and maybe one or more adjoining houses. Still these smaller friaries could very easily have housed secular events. The written sources are seldom precise when mentioning exactly where the events took place – often it is just mentioned that it was “*in the house of the Dominicans*” or “*in the Franciscan friary in the small room*”. This is where the archaeological record complements the written sources. Earlier it was thought that the chapterhouse were the place of events but the article argues for the west range as the most possible scene of secular events.

